

Μαρία Κούση

ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ
ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ:
προσδιορισμός, μεθοδολογία, εφαρμογές

Η εκτίμηση των κοινωνικών επιπτώσεων των έργων ανάπτυξης (social impact assessment), που με συντομογραφία θα αναφέρεται στο εξής ως ΕΚΕ, αποτελεί έναν νέο τομέα, που αναπτύσσεται σταθερά από τα τέλη της περασμένης δεκαετίας. Ο βασικός σκοπός της ΕΚΕ είναι να προβλέψει και να αξιολογήσει τις επιπτώσεις πριν αυτές λάβουν χώρα, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα ενσωμάτωσής τους στις πληροφοριακές πηγές που απαιτούνται για τον προσδιορισμό της πολιτικής. Ειδικότερα, ερευνά τις κοινωνικές/ανθρώπινες συνέπειες μέσα στην οικογένεια ή την κοινότητα σαν επακόλουθο της υλοποίησης των σχεδιαζόμενων έργων ανάπτυξης. Η ΕΚΕ μπορεί να γίνει σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό ή και διεθνές επίπεδο.¹

Η μεθοδολογία γύρω από την ΕΚΕ έχει αναπτυχθεί ραγδαία, με αποτέλεσμα να υπάρχουν σήμερα αρκετά βελτιωμένες προσεγγίσεις που χρησιμοποιούν τη δειγματοληπτική έρευνα, τις συνεντεύξεις, τις παρατηρήσεις πεδίου, τα δευτερογενή στοιχεία και διάφορα αρχεία. Χρησιμοποιώντας τις μεθόδους αυτές η ΕΚΕ ειδικεύεται σε περιοχές όπως οι νέες τεχνολογίες όπου οι δυσκολίες είναι αρκετά μεγάλες διότι ο ερευνητής θα πρέπει να προβλέψει τις πιθανές επιπτώσεις χωρίς τη βοήθεια παλαιότερων εμπειριών.² Σε αντίθεση, όσον αφορά έργα υποδομής οι προβλέψεις της ΕΚΕ είναι πολύ καλές διότι βασίζονται στη βοήθεια παλαιότερων εμπειριών. Σε αναπτυξιακά προγράμματα του Τρίτου Κόσμου λαμβάνονται υπόψη οι συνθήκες του Τρίτου

Η κ. Μαρία Κούση είναι λέκτορας Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

1. Wolf C.P., «Social Impact Assessment: Methodological Overview» στο *Environmental Impact Assessment*, έκδ. PADC, Environmental Impact Assessment and Planning Unit, The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1983 (σ. 253-279).

2. Finsterbusch K., «State of the Art in Social Impact Assessment», *Environment and Behavior*, Μάρτιος 1985 (σ. 193-221).

Κόσμου, η ιδιαιτερότητα των σχέσεων ανάμεσα στη διεθνή υπηρεσία ανάπτυξης και τη λήπτρια χώρα, καθώς και τα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια που χρησιμοποιεί η εκάστοτε διεθνής υπηρεσία ανάπτυξης. Τέλος, σε προγράμματα περιβαλλοντικών χρήσεων η πληροφόρηση που χρησιμοποιείται είναι πολύ λίγο τυποποιημένη αλλά πλούσια σε συμμετοχή του κοινού, ενώ στους σχεδιασμούς που αφορούν το περιβάλλον ερευνάται η σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον και τον άνθρωπο με ειδικότερη έμφαση στην επίδραση των διαφόρων σχεδιασμών πάνω στη συμπεριφορά και την ικανοποίηση.

Όσον αφορά το πολιτικό πλαίσιο της ΕΚΕ, η πρώτη διάσταση συγκεντρώνεται γύρω από τους προσανατολισμούς του κοινωνιολογικού θετικισμού και της έρευνας για την κυβερνητική πολιτική. Η δεύτερη διάσταση διαχωρίζει τις τεχνικές απόψεις της ΕΚΕ από πολιτικές μη λειτουργικές απόψεις για να εξηγήσει και τις διαφορές στην κατανόηση των θεμάτων και τις ερμηνείες που δίνουν στα ερωτήματα που τους απασχολούν.

Η τάση που κυριαρχεί σε πολλές μελέτες ΕΚΕ μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ηγετιστική (elitist) διότι έχει τεχνοκρατικό προσανατολισμό, που ενώ ανάγει τον ερευνητή σε ρόλο ειδικού επιστήμονα στο πλαίσιο της κυβερνητικής πολιτικής, αδιαφορεί ταυτόχρονα για τις κοινωνικές διαφορές και τη συμμετοχή του κοινού.³ Η συμμετοχή όμως του κοινού πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας της ΕΚΕ, έτσι ώστε να βασίζεται τόσο σε αντικειμενικά όσο και σε υποκειμενικά στοιχεία. Τα αντικειμενικά στοιχεία αφορούν δείκτες μεταβολής των οικονομικών, δημογραφικών, περιβαλλοντικών και άλλων κοινωνικών συνθηκών του υπό μελέτη κοινωνικού χώρου, ενώ τα υποκειμενικά αναφέρονται στη μέτρηση των απόψεων του πληθυσμού.⁴ Τα υποκειμενικά στοιχεία ειδικότερα αφορούν κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές, όπως οι προσδοκίες, ικανοποίηση και στάση απέναντι στο σχεδιαζόμενο έργο (ιδιαίτερα στάση απέναντι στις αλλαγές που θα επιφέρει το έργο).

Στις ενότητες που ακολουθούν αναλύονται η έννοια και η θεωρητική θεμελίωση της ΕΚΕ και γίνεται μια σύντομη επισκόπηση των εφαρμογών της, με ουσιαστική βάση τις εργασίες στις οποίες γίνεται αναφορά.

3. *Ibid.*

4. Branch K. κ.ά., *Guide to Social Assessment: A Framework for Assessing Social Change*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1984.

1. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ

Πριν από την παρουσίαση της μεθοδολογίας είναι απαραίτητο να προσδιοριστεί αναλυτικότερα το γνωστικό αντικείμενο της ΕΚΕ. Ο όρος «Κοινωνικές» αναφέρεται στις διαδικασίες και στα προϊόντα της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Κατά συνέπεια οι κοινωνικές επιπτώσεις επηρεάζουν τις τάσεις αλληλεπίδρασης, τις σχέσεις που προκύπτουν από αυτήν, καθώς και τις απόψεις κοινωνικών ομάδων για τις σχέσεις αυτές.⁵

Διαδικασίες Αλληλεπίδρασης

Οι τύποι αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα μέλη κοινωνικών ομάδων που προσπαθούν να προσαρμοστούν στις διάφορες οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες συνθέτουν ένα από τα πεδία ανάλυσης. Ο ερευνητής στρέφει συνήθως το ενδιαφέρον του στις συγκρούσεις, την ομοφωνία, το συμβιβασμό και τη συνεργασία, ενώ παρατηρεί τις αλληλεπιδράσεις των ατόμων μέσα και έξω από την ομάδα. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στην πρωτοβουλία που προωθεί τις τάσεις αλληλεπίδρασης, στη δημιουργία κοινωνικών ομάδων και στις αξίες τέτοιων κοινωνικών δομών. Τέτοιου είδους αναλύσεις έχουν εξετάσει και τη δημιουργία ομάδων για την προώθηση των συμφερόντων τους.

Κοινωνικές Δομές

Αντικείμενο έρευνας αποτελούν οι συνήθεις τάσεις αλληλεπίδρασης σε ομάδες και οργανώσεις, π.χ. κοινωνικές τάξεις, συστήματα στρωματοποίησης, τάσεις κοινωνικής εξουσίας. Η έρευνα προσηλώνεται στην πηγή των διαφορών ανάμεσα στις συγκρουόμενες ομάδες, στην επίπτωση των έργων πάνω σε διάφορες ομάδες πολιτών, στις δομές εξουσίας, καθώς και σε ειδικές κοινωνικές ομάδες, όπως είναι π.χ. οι ηλικιωμένοι.

Κοινωνικοί Θεσμοί

Εδώ το πεδίο ανάλυσης αφορά τις επιπτώσεις των έργων ανάπτυξης σε συγκεκριμένες δραστηριότητες όπως η εργασία, η οικογενειακή ζωή, η θρησκεία, η εκπαίδευση. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στην οικογένεια, στην ανατροφή των παιδιών και στα διαζύγια.

Κοινωνικές Στάσεις

Οι στάσεις (συμπεριφορά) των μελών των κοινωνικών ομάδων προς τους εαυτούς τους, προς τις ομάδες τους, προς τα χαρακτηριστικά (κοινωνικά, πε-

5. Leistriz L.F. και S. H. Murdock, *The Socioeconomic Impact of Resource Development: Methods for Assessment*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1981.

ριβαλλοντικά) των κοινοτήτων τους και τις αναμενόμενες αλλαγές επηρεάζουν και επηρεάζονται από τα τρία προηγούμενα πεδία ανάπτυξης. Η έρευνα εδώ προσπαθεί να μετρήσει την ικανοποίηση των μελών από την κοινότητα και τις υπάρχουσες υπηρεσίες, τις αντιλήψεις για το περιβάλλον και τις προτιμήσεις ως προς την ανάπτυξη και εξέλιξη της περιοχής.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΕ

Μολονότι η θεωρητική ανάπτυξη της ΕΚΕ είναι περιορισμένη, μια προσεκτική μελέτη της δραστηριότητας στον τομέα αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η θεωρητική θεμελίωσή της εξηγείται από τις εξής τέσσερις προσεγγίσεις έρευνας.

Η Συμβολική Αλληλεπίδραση

Η προσέγγιση αυτή δίνει έμφαση στις ιδιαιτερότητες της αλληλεπίδρασης, στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αποκτούν τις απόψεις που έχουν για τον εαυτό τους και για τους άλλους και στον τρόπο με τον οποίο υιοθετούνται από τις διάφορες ομάδες οι τάσεις αλληλεπίδρασης. Η κοινωνικοψυχολογική αυτή προσέγγιση είναι προϊόν της εργασίας κοινωνιολόγων οι οποίοι τόνισαν τις αμοιβαίες επιδράσεις ατόμων και ομάδων και τη συνεχή αλλαγή των κοινωνικών αυτών φαινομένων.⁶ Στο πλαίσιο της ΕΚΕ η προσέγγιση αυτή δίνει έμφαση στην ιδιαιτερότητα των επιπτώσεων κάθε αναπτυξιακού προγράμματος, στην ανάγκη χρήσης της παρατήρησης των αλληλεπιδράσεων και στις επιπτώσεις του προγράμματος στην ατομική συμπεριφορά.

Οι Συγκρούσεις

Η ζωή είναι ένας αγώνας μέσα σ' ένα πλαίσιο περιορισμένων πόρων, τα άτομα δημιουργούν ομάδες συμπερόντων έτσι ώστε να μπορέσουν να αγωνιστούν καλύτερα για εξασφάλιση πόρων. Η προσέγγιση αυτή είναι επηρεασμένη από τον Μαρξ και σκοπός της είναι να προσδιορίσει ομάδες συμπερόντων που διαμορφώνουν διαφορετικές στάσεις απέναντι στα αναπτυξιακά έργα.⁷

Ο Δομο-λειτουργισμός

Η προσέγγιση αυτή αποδίδεται στους κλασικούς κοινωνιολόγους όπως οι Durkheim και Parsons, οι οποίοι πιστεύουν ότι δημιουργούνται κοινωνικές

6. Blumer, H. «Social Behaviorism and Symbolic Interactionism», *American Sociological Review*, 45 (3), σ. 409-419.

7. Coser L.A., *Continuities in the Study of Social Conflict*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1967.

ομάδες ουσιαστικής λειτουργίας για την επιβίωση και ενότητα του συνόλου.⁸ Στην ΕΚΕ η δομο-λειτουργιστική προσέγγιση εξετάζει τις επιπτώσεις των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων σε λειτουργίες-κλειδιά και σε θεσμούς.

Η Οικολογία του Ανθρώπου

Ο άνθρωπος αντιμετωπίζει ως κύριο πρόβλημα την προσαρμογή του σ' ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Η διαδικασία της προσαρμογής οδηγεί σε διαφόρους τύπους κοινωνικών διασυνδέσεων και οργανωτικών τοποθετήσεων.⁹

Στην ΕΚΕ η οικολογική προσέγγιση προτείνεται σαν πλαίσιο ανάλυσης μέσα στο οποίο οι αλλαγές στον πληθυσμό και την κοινωνική οργάνωση είναι το αποτέλεσμα εφαρμογής νέων τεχνολογιών κατά την εκμετάλλευση περιβαλλοντικών πόρων.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την εκτίμηση των επιπτώσεων αντλούνται από εκείνες που χρησιμοποιούνται γενικά στις κοινωνικές επιστήμες συμπληρούμενες από αυτές που αναπτύχθηκαν ειδικότερα στο πλαίσιο της ΕΚΕ.

Χρήση Δευτερογενών Στοιχείων

Χρησιμοποιούνται συνήθως σέ συνδυασμό με άλλες μεθόδους διότι περιλαμβάνουν στοιχεία που είχαν αποκτηθεί παλαιότερα για άλλους σκοπούς και δεν περιέχουν υποχρεωτικά εκείνα που ενδιαφέρουν την ΕΚΕ. Τέτοια στοιχεία, που υπάρχουν σε διάφορα Υπουργεία, την ΕΣΥΕ καθώς και σε διάφορους ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς, είναι απαραίτητα για την περιγραφή των συνθηκών της περιοχής πριν από την εκπόνηση του αναπτυξιακού προγράμματος.

Δειγματοληπτικές Έρευνες

Οι έρευνες αυτές επιζητούν την άμεση πληροφόρηση από τα άτομα μέσα από προσωπικές ή τηλεφωνικές συνεντεύξεις και ταχυδρομημένα ερωτηματολόγια. Διακρίνονται δύο κατηγορίες δειγματοληπτικών ερευνών: α) η βασική δειγματοληπτική έρευνα του πληθυσμού, και β) η δειγματοληπτική έρευνα των αντιπροσώπων των κοινωνικών ομάδων. Ανεξάρτητα από κατηγορία, ο σχεδιασμός της έρευνας ακολουθεί τα εξής στάδια:

8. Parsons Talcott, *The Social System*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1951.

9. Hawley Amos, *Human Ecology: A Theory of Community Structure*, Νέα Υόρκη, Ronald Press, 1950.

Στο πρώτο στάδιο επιλέγεται ο τύπος και το είδος της δειγματοληπτικής έρευνας που θα χρησιμοποιηθεί. Η επιλογή του τύπου έρευνας εξαρτάται από τη φύση των απαιτούμενων στοιχείων, το χρόνο και το κόστος της έρευνας. Αν απαιτείται πληροφόρηση σε βάθος πάνω σ' ένα αμφισβητούμενο θέμα, ή αν κρίσιμα ζητήματα που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη διάσταση των επιπτώσεων δεν μπορούν να καθοριστούν με βεβαιότητα, οι προσωπικές συνεντεύξεις κρίνονται απαραίτητες. Αντίθετα, όταν το αντικείμενο μελέτης είναι σαφώς καθορισμένο και μη αμφισβητήσιμο και επιπλέον αναζητεί πληροφόρηση που αφορά συμπεριφορά των ερωτωμένων στο παρελθόν, τότε η από τηλεφώνου συνέντευξη ή το ταχυδρομημένο ερωτηματολόγιο είναι χρησιμοποιήσιμα. Η επιλογή του είδους έρευνας (ειδικότερα η δομή του ερωτηματολογίου) εξαρτάται από το πόσο συγκεκριμένο είναι το πλαίσιο της. Όταν οι υπό μελέτη διαστάσεις είναι σαφώς καθορισμένες, το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει έναν συγκεκριμένο αριθμό κατάλληλα διαρθρωμένων ερωτήσεων. Αντίθετα, όταν οι διαστάσεις του αντικειμένου είναι πολύ γενικές, το ερωτηματολόγιο είναι ευέλικτο επιτρέποντας στο συνεντευκτή να υποβάλει περισσότερες ερωτήσεις σε μια προσπάθεια να επικοινωνήσει πληρέστερα με τον ερωτώμενο.

Το δεύτερο στάδιο αφορά την επιλογή του δείγματος από το οποίο και εξαρτάται η επιτυχία της δειγματοληπτικής έρευνας. Η διαδικασία της δειγματοληψίας στηρίζεται στην επάρκεια δύο παραγόντων: α) την κατάρτιση ενός επαρκούς δειγματοληπτικού πλαισίου, και β) τη χρήση μιας καλά σχεδιασμένης τεχνικής για την επιλογή του δείγματος από το δειγματοληπτικό πλαίσιο. Το δειγματοληπτικό πλαίσιο είναι ο κατάλογος του πληθυσμού από τον οποίο θα επιλεγεί το δείγμα. Η κατάρτιση, που πολλές φορές απαιτεί τη χρησιμοποίηση τηλεφωνικών καταλόγων, καταλόγων επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας κλπ., αποτελεί το δυσκολότερο στάδιο της δειγματοληπτικής διαδικασίας. Οι τυχόν παραλείψεις πρέπει να επισημαίνονται έτσι ώστε να υπάρχει δυνατότητα συμπλήρωσης του δειγματοληπτικού πλαισίου.

Το τρίτο στάδιο, που αφορά το σχεδιασμό του ερωτηματολογίου, ποικίλλει από έρευνα σε έρευνα. Πάντοτε πρέπει να σχεδιάζονται μη προκατειλημμένες ερωτήσεις που επιτρέπουν άμεσες και μη αμφίβολες απαντήσεις σχετιζόμενες άριστα με τις συγκεκριμένες πληροφοριακές ανάγκες.

Το τέταρτο στάδιο ασχολείται με τον δοκιμαστικό έλεγχο του ερωτηματολογίου με σκοπό να διαγνωστούν και στη συνέχεια να αφαιρεθούν μη αναμενόμενα προβλήματα σχετικά με την ερμηνεία των ερωτήσεων από τους ερωτωμένους και την όλη διαδικασία της συνέντευξης.

Στο πέμπτο στάδιο γίνεται η εκτέλεση των συνεντεύξεων η οποία απαιτεί προσεκτική επιτήρηση.

Στο έκτο και τελευταίο στάδιο τα ερωτηματολόγια ελέγχονται για τυχόν

ελλιπή στοιχεία, λάθη, προκατειλημμένες απαντήσεις, ή συνεντεύξεις που δεν εκτελέστηκαν. Με τον τρόπο αυτό αποφεύγονται λάθη κατά την ανάλυση των στοιχείων.

Η Συμμετοχική Παρατήρηση

Εδώ πρόκειται για μεθοδολογική προσέγγιση που απαιτεί την παρουσία του ερευνητή για άμεση συλλογή πληροφόρησης από έναν δεδομένο κοινωνικό χώρο κατά τη διάρκεια εκτεταμένου χρονικού διαστήματος. Ενώ το ερευνητικό κόστος της είναι μικρό και τα στοιχεία της πλούσια, η μέθοδος αυτή μειονεκτεί ως προς τη μακρότητα του απαιτούμενου χρόνου έρευνας και τη μη ισομερή αντιπροσώπευση του πληθυσμού.

Η Διακριτική Έρευνα

Πρόκειται για τη συλλογή πρωτογενών στοιχείων χωρίς την άμεση ενόχληση του κοινού, όπως π.χ. η βιντεοσκόπηση, η μαγνητοφώνηση, η ανάλυση του περιεχομένου τοπικών εφημερίδων κλπ., που όταν γίνεται με προσοχή μπορεί να προσφέρει πολλά σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους.

4. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΕΚΕ

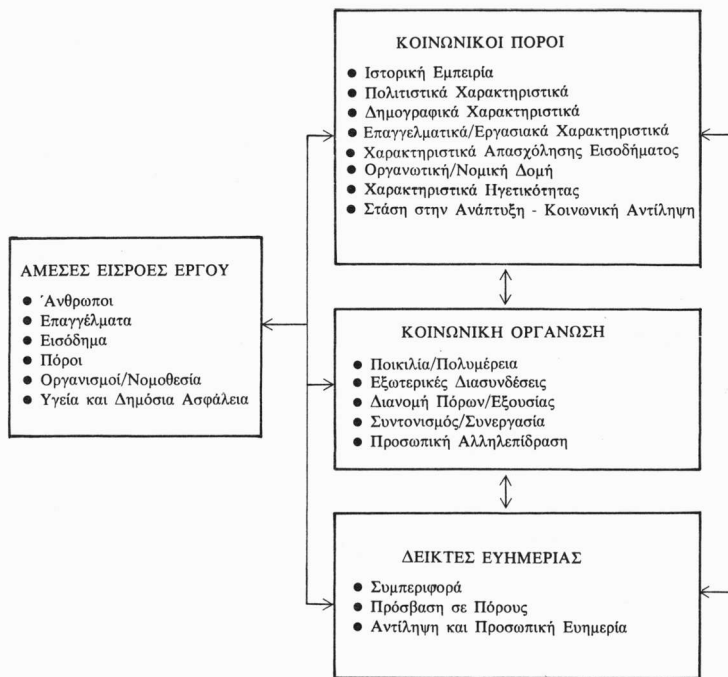
Η ΕΚΕ ακολουθεί μια διαδικασία η οποία ασχολείται με την περιγραφή της υπάρχουσας κατάστασης, προεκτάσεις χωρίς το έργο και μετά την εκτέλεσή του, ανάλυση των επιμέρους επιπτώσεων και ανάλυση των δυνατοτήτων λήψης μέτρων για βελτίωση ή διόρθωση. Ουσιαστικά η ΕΚΕ χωρίζεται σε τρία οργανικά τμήματα που είναι η Προοπτική, η Εκτίμηση και η Αναθεώρηση.

Το πρώτο τμήμα καλύπτει τη συλλογή της αρχικής πληροφόρησης για την υπάρχουσα κοινωνική κατάσταση, τον προσδιορισμό των γεωγραφικών στοιχείων που ενδιαφέρουν την ΕΚΕ και τη διατύπωση των εναλλακτικών προτάσεων με βάση την αρχική πληροφόρηση. Το δεύτερο τμήμα ξεκινά με μια σε βάθος μελέτη των συναφών όψεων της υπάρχουσας κατάστασης και βασιζόμενο στην πληροφόρηση του πρώτου τμήματος συμμετέχει στη διατύπωση των εναλλακτικών προτάσεων. Μετά την ανάπτυξη των προτάσεων υπολογίζονται οι απαιτούμενες εισροές. Αυτά τα σύνολα πληροφόρησης οδηγούν στον κύριο σκοπό της ΕΚΕ που είναι η πρόβλεψη και ο υπολογισμός επιπτώσεων των διαφόρων εναλλακτικών προτάσεων. Το τρίτο τμήμα εξετάζει τις επιπτώσεις με σκοπό τον προσδιορισμό των δυνατοτήτων βελτίωσης και αναθεώρησης των προτάσεων. Οι αναθεωρημένες προτάσεις αναλύονται και πάλι για να προσδιοριστούν οι κοινωνικές επιπτώσεις που υπολείπονται μετά την αναθεώρηση. Ακολουθεί σχεδιασμός και εφαρμογή των αναγκαίων προγραμμάτων αναθεώρησης.

Σαν αναλυτικό πλαίσιο για την εφαρμογή της παραπάνω διαδικασίας της ΕΚΕ χρησιμοποιείται το μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης που σκιαγραφείται γενικά στο Σχεδιάγραμμα 1.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Το μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης

Πηγή: Branch, K. *Guide to Social Impact Assessment: A Framework for Assessing Social Change*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1984 (σ. 27).

Οι άμεσες εισροές των έργων παρεμβάλλουν την εξέταση θεμάτων όπως:

- Η μετανάστευση και εγκατάσταση στην περιοχή
- Η δημιουργία και η εγκατάλειψη επαγγελματών
- Οι αυξομειώσεις των εισοδημάτων
- Η εισαγωγή και εξαγωγή νέων πόρων
- Η δημιουργία και κατάργηση θεσμών και οργανισμών
- Οι αλλαγές στη δημόσια υγεία και ασφάλεια.

Οι κοινωνικοί πόροι συνθέτουν την απογραφή των κοινωνικών χαρακτηριστικών και πόρων της περιοχής. Μερικοί από τους πόρους αυτούς διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ικανότητα της κοινότητας και να αντιδράσει και να δώσει ευκαιρίες στους κατοίκους της. Σε πολλές περιπτώσεις οι κοινωνικοί πόροι αλλάζουν εξαιτίας των εκτελούμενων έργων.

Η κοινωνική οργάνωση της περιοχής περιέχει πέντε κύριες δραστηριότητες που δίνουν δομή στη ζωή της κοινότητας και είναι σημαντικότερες ως προς την ικανότητα της κοινότητας να αντιδράσει θετικά ή αρνητικά σε προγραμματιζόμενα έργα. Η πολυμέρεια αφορά τη διαφοροποίηση στις αξίες και τα ενδιαφέροντα της κοινότητας που θεωρούνται προϊόντα της οικονομικής ανάπτυξης και της αύξησης του πληθυσμού. Οι εξωτερικές διασυνδέσεις αντιπροσωπεύουν τον επηρεασμό των κατοίκων από εξωτερικούς παράγοντες. Η διανομή των πόρων και της εξουσίας σημαίνει (όπως πιστεύεται) ότι όσο μεγαλύτερες είναι οι επιπτώσεις των έργων τόσο μεγαλύτερη θα είναι η αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας των κατοίκων. Ο συντονισμός αφορά τη αναγκαιότητα της συνεργασίας με εξωτερικούς παράγοντες. Η προσωπική αλληλεπίδραση αναφέρεται στο βαθμό συνοχής του κοινωνικού συνόλου και είναι μεγίστης σημασίας για την επιτυχία της οποιασδήποτε τελικής στάσης απέναντι στα σχεδιαζόμενα έργα.

Τέλος, οι δείκτες ευημερίας αποτελούν μια σύνθεση των κοινωνικών πόρων και της κοινωνικής οργάνωσης, με σκοπό την ολοκλήρωση της πληροφόρησης που συνοψίζει την ευημερία των κατοίκων και την κοινωνική τους συμπεριφορά.

Αναφορικά με τις εφαρμογές εδώ συνοψίζονται παραδείγματα από δύο τομείς. Το πρώτο αφορά τις κοινωνικές επιπτώσεις των έργων γεωργικής ανάπτυξης, η δε ανάλυση έχει ex post χαρακτήρα, ενώ το δεύτερο αναφέρεται σε ex ante εκτίμηση επιπτώσεων των έργων υποδομής.

Επιπτώσεις της Γεωργικής Ανάπτυξης

Ο άνθρωπος εισάγει τον παράγοντα «πολιτισμός» στην οικολογική ισορροπία και έτσι αλλοιώνει τις συνθήκες διαβίωσης, ελέγχοντας τα διάφορα είδη που συνθέτουν τα οικοσυστήματα για να ωφεληθεί ο ίδιος. Ειδικότερα οι τε-

χνολογικές εξελίξεις αντιπροσωπεύουν πολιτιστικές παραμέτρους που επιφέρουν οικολογικές μεταβολές. Αυτό ακριβώς πιστεύει ο A. Bertrand και παρουσιάζει σαν παράδειγμα το γεγονός ότι το 1920 στις ΗΠΑ υπήρχαν 25 περίπου εκατομμύρια άλογα και ημίονοι τα οποία για να ζήσουν κατανάλωναν το ένα τέταρτο της γεωργικής παραγωγής. Για το λόγο αυτό, και επειδή δεν υπήρχαν νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις, η τεχνολογική εξέλιξη εισήγαγε μέσα στα επόμενα 50 χρόνια 5,3 εκατομμύρια τρακτέρ, ενώ τα άλογα παίρνουν πια μέρος σε δραστηριότητες με σκοπό την παροχή αναψυχής.¹⁰

Η αναλυτική προσέγγιση του Bertrand δεν έχει σκοπό να υποδείξει σφάλματα ή να επικροτήσει το αποτέλεσμα καταστάσεων. Θεωρεί ότι είναι αδύνατο να απομονωθούν οι επιπτώσεις ενός παράγοντα από επιπτώσεις άλλων παραγόντων στη διαδικασία των κοινωνικών μετασχηματισμών. Π.χ. η τεχνολογία είναι εκείνη που οδήγησε στην έξοδο από τη γεωργία και τα χωριά ή η πόλη που προσέλκυσε με το είδος ζωής που προσφέρει; Οι επιπτώσεις λοιπόν που συνδέονται με την αυξανόμενη χρήση της τεχνολογίας στη γεωργία έχουν και διαφορεικό και αθροιστικό χαρακτήρα. Οι κύριες επιπτώσεις στις οποίες αναφέρεται ο Bertrand είναι οι δημογραφικές και εκείνες της κοινωνικής οργάνωσης. Η εφαρμογή της τεχνολογίας στη γεωργία βοήθησε στην αθροιστική εξέλιξη των παρακάτω δημογραφικών επιπτώσεων μεταξύ 1920 και 1970.

α) Πληθυσμιακή αύξηση από 106 σε 215 εκατομμύρια.

β) Έξοδος από τις αγροτικές περιοχές από το 51% στο 73% των κατοίκων πόλεων.

γ) Αλλαγή της σύνθεσης ηλικιών του αγροτικού πληθυσμού (το 1970 ήταν περισσότεροι μεταξύ 60-69 παρά μεταξύ 20-29 χρόνων). Στον τομέα της κοινωνικής οργάνωσης παρατηρήθηκαν τριών ειδών επιπτώσεις. Πρώτον, υπήρξε αύξηση του μεγέθους των αγροκτημάτων με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν μεγάλες επιχειρήσεις. Δεύτερον, στις αγροτικές περιοχές παρατηρείται αλλοίωση των κοινωνικών θεσμών όπως η υποβάθμιση της τοπικής αυτοδιοίκησης και της παιδείας, η διάλυση των μικρών ενοριών και η αλλαγή στις σχέσεις μέσα στην οικογένεια. Τρίτον, υπήρξε αύξηση της επιρροής της κεντρικής εξουσίας.

Επιπτώσεις Έργων Υποδομής

Εδώ αναλύονται οι κοινωνικές επιπτώσεις που εκτιμήθηκαν από τον West

10. Bertrand A.L., «Societal Impact of Agricultural Development» στο L.F. Seatz (επιμ.), *Ecology an Agricultural Production*, Knoxville, Tennessee, University of Tennessee, 1977.

11. West P.C., «The Social Impact of Transportation in Urban Regions: The Case of the University Avenue Street Widening», draft, University of Michigan, School of Natural Resources, 1985.

πριν από τη σχεδιαζόμενη διαπλάτυνση ενός δρόμου.¹¹ Μολονότι τέτοια έργα είναι απαραίτητα λόγω της αύξησης του πληθυσμού και της κυκλοφορίας, οι αρμόδιοι πρέπει να παίρνουν υπόψη ότι διασπάται η κοινωνική οργάνωση που εξελίχθηκε στην περιοχή του κάθε έργου. Ο West εφαρμόζει την κοινωνιολογική θεωρία και μέθοδο στην ανάλυση των δυναμικών τάσεων της κοινωνικής οργάνωσης και της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης μέσα στις κοινότητες. Ειδική έμφαση δίνεται στην ανάλυση των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων όπου ούτε τα αποτελέσματα των δειγματοληπτικών ερευνών ούτε η επέκταση της κοινωνικής πίεσης δρουν αποτελεσματικά στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων.

Η επιλεγείσα κοινότητα μελέτης είναι μια βιομηχανική-αστική περιοχή και ταυτόχρονα μεταφορικό κέντρο. Υπήρχε πρόταση επέκτασης της λεωφόρου Πανεπιστημίου για την κυκλοφοριακή εξυπηρέτηση των εμπορικών, βιομηχανικών και άλλων ιδιωτικών αναγκών της περιοχής. Για τη συλλογή των στοιχείων χρησιμοποιήθηκαν διάφορες απογραφές, σχετικές μελέτες άλλων περιοχών, η δειγματοληπτική έρευνα και η μέθοδος της παρατήρησης.

Τα απογραφικά στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν για τον προσδιορισμό του κοινωνικού προφίλ της «ζώνης επιπτώσεων» πριν από τη διαπλάτυνση. Από τις εναλλακτικά προτεινόμενες λεωφόρους, η Πανεπιστημίου είχε τον μικρότερο αριθμό κατοίκων, τον μικρότερο αριθμό κατοικιών και τις φτηνότερες ιδιόκτητες κατοικίες, ενώ ολόκληρη γενικά η περιοχή είχε κατοίκους χαμηλών εισοδηματικών τάξεων.

Από τα στοιχεία της δειγματοληπτικής έρευνας διαπιστώθηκε ότι περίπου το 60% των κατοίκων της ζώνης έμεναν εκεί για παραπάνω από 5 χρόνια, τα επαγγελματικά επίπεδα ήταν χαμηλά και υπήρχε υψηλή κοινωνική συνοχή στο επίπεδο της γειτονιάς αφού το 70% περίπου των κατοίκων επισκέπτονταν τους γείτονές τους τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα. Στο μεταξύ είχαν συμπληρωθεί δύο μελέτες με αντικείμενο την ηχορύπανση, που κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι ο θόρυβος μετά τη διαπλάτυνση θα ήταν διπλάσιος, στοιχείο που αποτέλεσε μέρος του σχετικού ερωτηματολόγιου.

Η μέθοδος της παρατήρησης συγκεντρώθηκε στις τάσεις συμπεριφοράς των πεζών της λεωφόρου Πανεπιστημίου. Ειδική ομάδα παρατηρητών που σημείωνε τη χρήση τοποθεσίας και τη συχνότητά της σε δειγματοληπτικούς χώρους και χρόνους, ασχολήθηκε με πάνω από 3.000 άτομα για διάστημα πάνω από 70 ώρες συνολικά. Από τα σχετικά στοιχεία φάνηκε ότι δύο συγκεκριμένες διασταυρώσεις χρησιμοποιούνταν από τα παιδιά σαν παιχνιδότοποι. Με βάση αυτά έγιναν αναθεωρημένες προτάσεις συμπληρωματικών έργων για την ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων της διαπλάτυνσης (παιδικές χαρές, αθλητικά κέντρα).

Οι κάτοικοι της ζώνης, παρά το γεγονός ότι αναγνώρισαν τις διάφορες

επιπτώσεις του έργου, δεν έδειχναν να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα γι' αυτές. Για να εξηγήσει το φαινόμενο αυτό, ο West αναφέρθηκε σε κοινωνιολογικές μελέτες της κοινοτικής συμμετοχής που δείχνουν ότι οι χαμηλές εισοδηματικές τάξεις και οι μειονότητες έχουν τάση να διαμαρτύρονται πολύ λιγότερο από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα. Έτσι οι δειγματοληπτικές έρευνες που προσπαθούν να μετρήσουν την επίπτωση του θορύβου είναι προκατειλημμένες. Για να ερμηνεύσει τη σχέση με την κοινωνική προέλευση, ο West παρουσίασε τη θεωρία των ομάδων θέσεων του Weber (status groups). Εδώ, σε αντίθεση με την τάξη που βασίζεται σε καθαρά οικονομικά κριτήρια, οι κοινωνικές αυτές ενότητες βασίζονται στην κοινωνική υπόληψη και τους κανόνες συμπεριφοράς, ενώ συνήθως περιέχουν άτομα παρόμοιου μορφωτικού επιπέδου. Οι κάτοικοι της λεωφόρου Πανεπιστημίου ανήκαν σε μια συγκεκριμένη ομάδα θέσης (status group) που υιοθετούσε τη στρατηγική «σφίξου και άντεξε». Γι' αυτό, συμπεραίνει ο West, προγραμματιστές έργων και μηχανικοί δεν πρέπει να προωθούν την υπόθεση ότι οι κάτοικοι που παραπονούνται είναι αυτοί που ενοχλούνται αλλά να λαμβάνουν υπόψη τα διάφορα κοινωνιολογικά φαινόμενα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η αναζήτηση και εκτίμηση υποκειμενικών στοιχείων επιβάλλεται όχι μόνο για λόγους δημοκρατικής μεταχείρισης των πολιτών αλλά και για λόγους εξασφάλισης της επιτυχίας των σχεδιαζόμενων έργων, πράγμα που πρέπει να επιδιώκεται από τους αρμόδιους φορείς προγραμματισμού/εκτέλεσης των έργων. Οι φορείς αυτοί πρέπει να αναζητούν τέτοια στοιχεία για τους εξής ειδικούς λόγους:

Πρώτον, για να σχηματίζεται μια εικόνα (πρόβλεψη) της ικανότητας μιας κοινότητας ή μιας κοινωνικής ομάδας να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Επειδή η κάθε κοινότητα έχει τις δικές της ιδιομορφίες, η σχετική πρόβλεψη είναι δύσκολη και θα πρέπει να γίνει συστηματικά. Δεύτερον, για να προσδιορίζονται τα προβλήματα και να οριστικοποιούνται τα θέματα που προκύπτουν από τη σχεδιαζόμενη εκτέλεση των έργων. Τρίτον, για την πρόβλεψη/εκτίμηση των επιπτώσεων στην ποιότητα ζωής μέσα από μεταβλητές όπως τα προβλήματα σωματικής υγείας, οι αυτοκτονίες, η κατάχρηση οινοπνευματωδών ποτών κλπ., καθώς και για να ρίχνεται φως στη σοβαρότητα των προβλεπόμενων κοινωνικοψυχολογικών μεταβολών. Τέλος, για να προσδιορίζονται οι ευκαιρίες και απαιτήσεις της κοινωνικής προσαρμογής.

Για όλους τους παραπάνω λόγους η ΕΚΕ πρέπει να θεσμοθετηθεί ως αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας του αναπτυξιακού προγραμματισμού. Τα πλεονεκτήματά της είναι πολλά, δεδομένου ότι είναι προτιμότερο να γνωρίζει κανείς πού βαδίζει παρά να μετανιώνει όταν πια είναι αργά. Οι περιπτώσεις των λυμάτων του Καλαμά, του γεωθερμικού σταθμού της Μήλου, η διαπλάτυνση λεωφόρου στην Κηφισιά κ.ά., αποτελούν απτά παραδείγματα.